10.24425/rhpp.2026.1321

Beata LANGER
https://orcid.org/0000-0001-6992-0954

Pół wieku „Przyjaciela Dzieci". Refleksje nad monografią Krzysztofa Woźniakowskiego

Half a century of Przyjaciel Dzieci. Reflections on Krzysztof Woźniakowski's monograph

Książka autorstwa Krzysztofa Woźniakowskiego pt. *Warszawski „Przyjaciel Dzieci" (1861–1915): próba monografii*, wydana w 2025 roku przez opolskie Wydawnictwo Scriptorium, stanowi istotny wkład w rozwój badań nad historią polskiej prasy dziecięcej. Autor, emerytowany profesor Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, od lat specjalizuje się w prasoznawstwie oraz historii literatury XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem okresu 1939–1945. Jego dorobek obejmuje liczne monografie i artykuły naukowe poświęcone dziejom prasy, a także działalność redakcyjną — Woźniakowski pozostaje członkiem kolegium redakcyjnego „Rocznika Historii Prasy Polskiej", co dodatkowo podkreśla jego kompetencje w zakresie tematyki podjętej w recenzowanej publikacji.

Monografia ukazała się nakładem niewielkiego, lecz wyspecjalizowanego Wydawnictwa Scriptorium, które od kilku lat koncentruje działalność na edycji prac naukowych z zakresu historii, medioznawstwa, kultury literackiej oraz regionalistyki. Profil tematyczny oficyny dobrze koresponduje z charakterem recenzowanej publikacji, której tematyka wpisuje się w interdyscyplinarne badania nad kulturą dziecięcą i historią komunikacji społecznej. Książka liczy 308 stron, zawiera obszerną bibliografię, indeks osobowy oraz czarno-biały dodatek ilustracyjny umieszczony na stronach nienumerowanych. Autor podjął się ambitnego zadania rekonstrukcji dziejów jednego z najdłużej ukazujących się periodyków dla dzieci w Królestwie Polskim, analizując jego zawartość, kontekst wydawniczy oraz funkcje społeczne i edukacyjne. Praca oferuje czytelnikowi zarówno bogaty materiał źródłowy, jak i pogłębioną refleksję nad rolą prasy w procesie wychowania oraz kształtowania tożsamości młodego pokolenia w realiach przełomu XIX i XX wieku.

„Przyjaciel Dzieci", tygodnik ukazujący się w Warszawie w latach 1861–1915, był jednym z najważniejszych i najdłużej funkcjonujących periodyków dla dzieci w Królestwie Polskim. Pismo miało charakter wychowawczo-edukacyjny, a jego zawartość obejmowała teksty literackie, artykuły historyczne, biograficzne, krajoznawcze, popularnonaukowe oraz moralizatorskie. Odgrywało istotną rolę w nauczaniu domowym, szczególnie w warunkach ograniczeń programowych narzuconych przez władze rosyjskie, kształtując postawy obywatelskie, religijne i narodowe młodego pokolenia. W 1914 roku tygodnik został podzielony na dwa odrębne tytuły: „Przyjaciel Dzieci" (dla dzieci młodszych) oraz „Przyjaciel Młodzieży" (dla starszych czytelników), co było kontynuacją wcześniejszego dodatku „Światek Dziecięcy". Obydwa pisma ukazywały się do jesieni 1915 roku, kiedy to ich działalność została przerwana w wyniku działań wojennych. Pismo przez 54 lata istnienia redagowane było przez 8 redaktorów naczelnych, których Woźniakowski charakteryzuje skrótowo jako: „odciskających osobiście bardzo wyraźne piętno na kształcie i zawartości tygodnika lub niekiedy tylko nominalnych i wyręczających się zespołem"[1].

Poszczególne aspekty dziejów pisma były wielokrotnie analizowane, brakowało dotąd pełnej monografii obejmującej całość jego historii. Najobszerniejszy dorobek w tym zakresie należy do Krzysztofa Woźniakowskiego, który od lat prowadzi systematyczne badania nad historią tego tytułu. Jego publikacje obejmują zarówno studia monograficzne, jak i artykuły poświęcone poszczególnym etapom redakcyjnym pisma, m.in. okresowi Fryderyka Henryka Lewestama, Władysława Ludwika Anczyca, Jana Kantego Gregorowicza i Jana Skiwskiego[2]. Woźniakowski był również współautorem jednej z najważniejszych współczesnych syntez *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, opublikowanej w 2018 roku, w której „Przyjaciel Dzieci" zajmuje miejsce centralne. Jak sam pisze we *Wstępie* do recenzowanej książki, koncepcja całościowego opracowania dziejów warszawskiego tygodnika zrodziła się w bezpośrednim związku z realizacją grantu Narodowego Centrum Nauki, którego efektem była wspomniana trzytomowa publikacja.

[1] K. Woźniakowski, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci" (1861–1915): próba monografii*, Opole 2025, s. 8.

[2] K. Woźniakowski, *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci": w kręgu Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników (kwiecień 1861 – czerwiec 1865)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia", t. 13 (2015), s. 75–109; tenże, *„Okres jednak przejściowy jeszcze": warszawski „Przyjaciel Dzieci" podczas redakcji Władysława Ludwika Anczyca (lipiec 1865 – marzec 1867)*, [w:] *Poetyka losu i historii. Profesorowi Tadeuszowi Budrewiczowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. K. Gajda, R. Stachura-Lupa, K. Wądolny-Tatar, Kraków 2017, s. 405–424; tenże, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci" w epoce rozkwitu: redakcja Jana Kantego Gregorowicza (kwiecień 1867 – wrzesień 1890). Cz. 1: Charakterystyka ogólna. Teksty literackie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej" 2016, z. 1, s. 43–70; tenże, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci" pod redakcją Jana Skiwskiego (lipiec 1892 – marzec 1911). Cz. 1: Charakterystyka ogólna. Teksty literackie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej" 2019, z. 4, s. 45–77.

W ramach tego projektu badawczego powstała elektroniczna baza materiałowa zawierająca skany roczników aż 633 czasopism dla dzieci i młodzieży, w tym niemal kompletny zbiór „Przyjaciela Dzieci". To właśnie ta baza, porządkująca i integrująca rozproszone dotąd zasoby, stała się materiałową podstawą omawianej monografii, choć sama książka została opracowana po zakończeniu projektu badawczego[3]. Wskazuje to na genezę pracy, ale również potwierdza jej zakorzenienie w długofalowym, zespołowym projekcie badawczym, którego kontynuacją i rozwinięciem jest monografia.

Struktura książki została przejrzyście zaplanowana i obejmuje pięć rozbudowanych rozdziałów, które układają się w logiczną i chronologiczną narrację, prowadząc czytelnika przez ponad pół wieku historii pisma *Przyjaciel Dzieci*. W pierwszym rozdziale autor kreśli tło dla dalszych analiz, przedstawiając początki polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci w I połowie XIX wieku. Kolejne części pracy dokumentują rozwój periodyku — od jego narodzin i okresu dominacji na rynku (1861–1890), przez czas przemian i rosnącej konkurencji (1891–1905), aż po lata schyłku pisma (1906–1915). Szczególnie interesujący jest rozdział piąty, w którym Woźniakowski dokonuje analizy zawartości czasopisma, omawiając jego tematykę, formy przekazu oraz sylwetki autorów. Taka struktura pozwala nie tylko na rekonstrukcję dziejów periodyku, ale także na uchwycenie jego roli w procesie edukacji i wychowania dzieci w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej.

W monografii Woźniakowski podejmuje próbę możliwie najpełniejszej rekonstrukcji dziejów tygodnika „Przyjaciel Dzieci" oraz analizy jego zawartości tekstowej, wykorzystując zróżnicowane podejścia metodologiczne. Jak sam zaznacza:

> Autor postawił sobie za cel możliwie dokładną rekonstrukcję dziejów pisma oraz stosunkowo obszerną charakterystykę jego zawartości tekstowej, posługując się metodologią prasoznawczą (ze szczególnym uwzględnieniem ustaleń ilościowych w odniesieniu do poszczególnych kategorii publikacji), literaturoznawczą, starając się jednocześnie umieścić tygodnik w szerszym kontekście przemian czasopiśmiennictwa na ziemiach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem pism i twórczości dla dzieci[4].

Badacz łączy analizę zawartości czasopisma z podejściem historyczno-prasoznawczym oraz elementami badań kulturowych, co pozwala na wieloaspektowe ujęcie analizowanego materiału. Przeprowadzona przez niego szczegółowa kwerenda źródłowa obejmuje kompletne roczniki pisma oraz dokumenty towarzyszące jego funkcjonowaniu, takie jak zapowiedzi wydawnicze, ogłoszenia czy wzmianki w innych tytułach prasowych. Analiza została przeprowadzona w sposób systematyczny, z uwzględnieniem zmian redakcyjnych, ewolucji treści, struktury działów oraz form

[3] K. Woźniakowski, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci"*…, s. 9.
[4] Tamże, s. 9.

przekazu. Woźniakowski nie ogranicza się do opisu faktograficznego — podejmuje również próbę interpretacji funkcji społecznych i ideowych czasopisma, osadzając je w kontekście przemian edukacyjnych, kulturowych i medialnych epoki. Zastosowana metodologia, rozwijana w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki, umożliwia pogłębioną rekonstrukcję roli „Przyjaciela Dzieci" w procesie formowania świadomości młodego czytelnika na przełomie XIX i XX wieku.

W realiach Królestwa Polskiego, naznaczonych rusyfikacją szkolnictwa po powstaniu styczniowym, „Przyjaciel Dzieci" odgrywał kluczową rolę w edukacji domowej, pełniąc funkcję nieformalnego podręcznika wspierającego wychowanie patriotyczne i religijne. Woźniakowski w rozdziałach drugim i piątym szczegółowo dokumentuje, jak pismo dostarczało treści edukacyjnych, takich jak gawędy historyczne o Tadeuszu Kościuszce czy artykuły krajoznawcze o polskich regionach, które wspierały rodziców w nauczaniu historii i geografii[5]. W porównaniu z innymi periodykami, takimi jak „Promyk" redagowany przez Elizę Orzeszkową czy „Światek Dziecięcy", „Przyjaciel Dzieci", wyróżniał się wszechstronnością tematyczną, łącząc teksty literackie z treściami patriotycznymi i popularnonaukowymi. Jak wskazuje Dorota Zaworska, „Promyk" kładł większy nacisk na literaturę beletrystyczną, podczas gdy „Przyjaciel Dzieci" koncentrował się na edukacji i wychowaniu moralnym, co czyniło go unikatowym narzędziem w edukacji domowej[6]. Warto byłoby rozważyć uzupełnienie analizy Woźniakowskiego o omówienie dostępnych danych o dystrybucji pisma, takich jak informacje o nakładach lub wzmianki w innych tytułach prasowych, które mogłyby dodatkowo — mimo ograniczeń źródłowych — ukazać jego zasięg w środowiskach miejskich i wiejskich.

Choć monografia Krzysztofa Woźniakowskiego oferuje wszechstronną analizę treści „Przyjaciela Dzieci", autor w mniejszym stopniu koncentruje się na recepcji pisma w różnych środowiskach społecznych oraz na jego warstwie wizualnej. Badania Doroty Zaworskiej wskazują, że periodyki dziecięce dystrybuowano głównie w miastach, co mogło ograniczać ich wpływ na edukację domową w środowiskach wiejskich, gdzie dostęp do prasy był utrudniony[7]. Ponadto, jak sam autor przyznaje we wstępie, brak kompetencji uniemożliwił szczegółową analizę szaty graficznej i typografii pisma, co stanowi istotną lukę w kontekście edukacji domowej[8]. Ilustracje odgrywały kluczową rolę w przyciąganiu uwagi młodych czytelników i wspomaganiu nauki czytania, szczególnie w przypadku młodszych dzieci[9]. Uwzględnienie tego aspektu mogłoby wzbogacić wnioski dotyczące pedagogicznych funkcji pisma,

[5] Tamże, s. 80–100, 230–250.

[6] K. Woźniakowski, *Prasa dla dzieci w Królestwie Polskim*, [w:] *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, red. K. Woźniakowski, Warszawa 2018, s. 215–230.

[7] Tamże.

[8] K. Woźniakowski, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci"...*, s. 8.

[9] M. Koziak-Podsiadło, *Pionierki polskiej grafiki prasowej tworzące na przełomie XIX i XX w. Projekcja badań i wstępne ustalenia*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej" 2025, t. 28, nr 3, s. 145–165.

zwłaszcza w okresie redakcji Fryderyka Henryka Lewestama i Władysława Ludwika Anczyca, gdy pismo adresowano do szerokiego grona odbiorców.

Praca Krzysztofa Woźniakowskiego *Warszawski „Przyjaciel Dzieci" (1861–1915): próba monografii* stanowi istotny wkład w badania nad historią prasy dziecięcej w Królestwie Polskim. Dzięki interdyscyplinarnemu podejściu, rzetelnej kwerendzie źródłowej i wykorzystaniu wyjątkowej bazy powstałej w ramach wcześniej realizowanego projektu NCN — autor oferuje wszechstronną analizę dziejów „Przyjaciela Dzieci" oraz jego roli w edukacji domowej i wychowaniu młodego pokolenia. Szczególnie cenna pozostaje analiza podziału pisma na „Przyjaciela Dzieci" i „Przyjaciela Młodzieży" w 1914 roku, ukazująca jego elastyczność w odpowiadaniu na potrzeby różnych grup wiekowych[10]. Mimo drobnych braków, takich jak ograniczona analiza szaty graficznej czy recepcji pisma w środowiskach wiejskich, praca pozostaje niezastąpionym źródłem dla historyków prasy, medioznawców i badaczy kultury dziecięcej. Może również zainteresować szerokie grono odbiorców zajmujących się historią kultury polskiej XIX i XX wieku. Dalsze badania mogłyby się skoncentrować na recepcji „Przyjaciela Dzieci" wśród rodzin wiejskich oraz porównaniu jego roli z prasą dziecięcą w zaborach pruskim i austriackim, co pozwoliłoby pełniej ocenić jego znaczenie w kontekście narodowym.

[10] K. Woźniakowski, *Warszawski „Przyjaciel Dzieci"...*, s. 230–250.

REPORTS **SPRAWOZDANIA**